

VILÁGOK KÖZÖTT

A Münchshöfen-kultúra árokkal körülvett települése Riedling (Alsó-Bajorország) mellett

SZILÁGYI MÁRTON – LUDWIG HUSTY – DANIELA HOFMANN

Magyar Régészet 9. évf. (2020), 1. szám, pp. 12–20. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.1.5>

Tanulmányunkban egy alsó-bajorországi, árokkal körükerített, késő neolitikus lelőhelyet mutatunk be. A lelőhely nemcsak regionálisan, hanem közép-európai szinten is izgalmasnak mondható, hiszen olyan jelenségek tűnnek fel ebben az időszakban a Duna mentén Alsó-Bajorországban, amelyek erősen kötődnek a Kárpát-medencéhez és Közép-Európa egyéb vidékeihez. E jelenségek közül ebben a tanulmányban egyet mutatunk be részletesen a riedlingi lelőhelyről, az úgynevezett strukturált depozitumokat, vagyis olyan leletgyűjtéseket, amelyek szándékos válogatás után egy egyszeri, sokszor rituális esemény kapcsán kerültek a földbe.

KULTURÁLIS ÉS KRONOLÓGIAI HÁTTÉR A KR. E. 5. ÉVEZRED MÁSODIK FELÉBEN KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A késő neolitikum időszaka alapvető változásokat hozott mind az anyagi kultúra, mind az emberi viselkedés terén Északnyugat- és Közép-Európában egyaránt. Erre az időszakra tehető a neolitikus életforma továbbterjedése a Hollandiától Kelet-Lengyelorszáig terjedő síkvidéken, az Alpok előterében és a Brit-szigeteken; illetve a korábban már lakott közép-európai régiók kevésbé előnyös talajadottságokkal rendelkező részei is betelepülnek (pl. GLESER, 1995, 331–335; LICHARDUS, 1991).

Az anyagi kultúra terén a legnagyobb változásnak a kerámiastílusok területi változatossága tekinthető. A neolitikus életforma a vonaldíszes kerámia kultúrájával (külföldi szakirodalomban Linearbandkeramik, Linear Pottery Culture; rövidítve LBK) terjedt el a Kárpát-medencétől északnyugatra Közép-Európában, az Kr. e. 6. évezred második felében. Ezt a leletanyagában meglehetősen egységes időszakot több, jórészt kerámia alapján elkülönített kulturális egység követte az 5. évezred első felében a tárgyalt területen. Németország délnyugati részén és a Rajna-vidéken a Rössen-csoport; a régió északi és északkeleti területein (Kelet-Németország déli része, Csehország, Délnyugat-Lengyelország) a Stichbandkeramik (SBK); keleten (Morvaország, Alsó- és Felső Ausztria, a Kárpát-medence nyugati fele) pedig a lengyeli komplexumnak nevezett régészeti emlékhagyomány (lásd HOFMANN & GLESER, 2019) jelent meg.

Az ezt követő ötszáz évben még töredezettségesebb lett ez a kulturális kép, ráadásul a régészeti terminológia is különvált. Németországban a késő neolitikumhoz, míg a Kárpát-medencében és környékén a kora rézkorhoz sorolják ezt az időszakot. Nyugaton előbb az Epi-Rössen- (Aichbühl, Bischheim, Schussenried, Schwieberdingen stb.; újabban összefoglaló néven: Schulterbandgruppen) csoportok, majd az időszak végén a Michelsberg-kultúra jelent meg (GLESER, 2016). Az SBK helyét Németországban a Gatersleben-kultúra, Csehországban és Lengyelországban a Jordanów/Jordansmühl-kultúra vette át (HOFMANN & GLESER, 2019, fig. 1). Keleten is hasonlóképpen mozaikossá vált a kép a Lengyel III, Balaton-Lasinja, Száva/Sava, Ludanice, Bisamberg-Oberpullendorf és Kanzianiberg-Lasinja csoportok megjelenésével (PAVÚK, 2001; SRAKA, 2012, 369–371). Ennek ellenére ezek a területek részei maradtak a távolsági kapcsolati hálózatoknak is, melyeken keresztül különböző ideák, technológiai újítások és tárgyak terjedtek. Ilyenek például a réz- és aranytárgyak, az alpesi jáde és további különböző kő nyersanyagok (KLASSEN, 2004; CHAPMAN, 2013). Ezek a hálózatok különböző skálán helyezkednek el: lehetnek gazdasági, társadalmi vagy más szinteken. A hozzájuk kapcsolódó különféle társadalmi tevékenységek vizsgálata továbbra is a régészet egyik központi témájának számít. Fontos megemlítenünk, hogy a fent nevezett csoportok számos közös kulturális vonást mutatnak, így tanulmányozásuk a Kárpát-medencei kora rézkor megértéséhez is hozzájárul.

A MÜNCHSHÖFEN-KULTÚRA BAJORORSZÁGBAN

Ebben a rövid közlésben egy esettanulmány példáján – a bajorországi Münchshöfen-kultúrán – keresztül mutatjuk be a területi sajátosságok és a közös világtkép között létrejövő komplex viszonyrendszert. Míg a vonal-díszes kultúra elterjedési területének szerves része volt Délkelet-Bajorország, addig az 5. évezred első felében a régió a három fentebb említett kulturális egység között helyezkedett el mintegy kontaktzónaként. A terület kulturális besorolása sem egyértelmű, erre utal a számtalan név, mellyel az itt megjelenő leletanyagot ellátták az elmúlt évtizedekben. Ezek részben az SBK-hoz, részben a Rössenhez kötötték a leletegyütteseket, az utóbbi években pedig a semleges Délkelet-bajorországi Középső Neolitikum (Südostbayerisches Mittelneolithikum, SOB) fogalmat használják (BIERMANN, 1997, 5–8; EIBL, 2011; RIEDHAMMER, 2016, 128–129).

Ezen időszak után jelent meg az új edényformákkal, széles edénykészlettel, újfajta díszítőmotívumokkal és díszítéstechnológiával rendelkező Münchshöfen-kultúra. Elterjedési területének központi része a Duna, valamint annak jobb oldali mellékfolyói (Laber, Isar, Vils) mentén a Gäubodennek nevezett termékeny alföldi terület, továbbá a folyóvölgyek mellett elhelyezkedő Alsó-Bajorországi Dombvidék (Unterbayerisches Hügelland). A magterületen kívül a Lech folyó mellől, Salzburg környékéről és Felső-Ausztriából is ismeretek szórványosan lelőhelyek (SÜSS, 1976, 99–118; MEIXNER, 2017, Abb. 16). Münchshöfen-jellegű kerámiatöredékek pedig távolabbi területekről is előkerültek: Baden-Württembergből, az Alpok déli oldaláról, illetve Csehországból (ZÁPOTOCKY, 2016, 25; MOTTES et al., 2002, 120).

A Münchshöfen-csoport legfőbb jellegzetessége a korábbiaktól merőben különböző, újszerűnek ható kerámia stílusa. A legfőbb formák között említhetőek a vállas edények, a tölcsés nyakú fazekak, a megvastagodó peremű tálak, a kis, kónikus poharak, illetve az S-profilú tálak, melyek gyakran magas csőtalpakon álltak (Süss, 1976, 6–39). Gyakoriak az agyagkanalak, melyek formája pontosan megegyezik a Közép-Európából ismert darabokkal (Süss, 1976, 35).

Az edények díszítése látványos, az ezek testén általában körbefutó panelekbe rendezett meandrikus mintákat leggyakrabban tűzdelt barázdás technikával állították elő. Ezek a motívumok csak meghatározott edénytípusokon fordulnak elő, a többi edényformán különféle plasztikus díszek találhatóak, illetve gyakori a peremen lévő bevagdosás is.

Bár Bajorországban nagyszámú lelőhelyről tudunk, ezeket azonban jórészt szórványleletekből, illetve kis felületű ásatásokból ismerjük. Ezekről általánosságban elmondható, hogy mindössze néhány gödörből álló települészetek kerültek napvilágra; házak, épületek nyomait eddig nem ismerjük (GANSLSMEIER, 2009; MEIXNER, 2016). Településektől elkülönült temetőket nem találtak; eddig körülbelül 130 eltemetett egyénről tudunk Münchshöfen-telepekről (MEIXNER, 2009). Ezeknek csak egy része tekinthető szabályos temetkezésnek. Több esetben másodlagos vagy részleges temetkezésről van szó, amely azonban nem szokatlan a neolitikumban. Az utóbbi években számos olyan lelőhely látott napvilágot, mely árokrendszerrel körülrített, továbbá méreteiben is jóval nagyobb volt a kis felületű szondákban megfigyelt telepeknél (HOFMANN & HUSTY, 2019, 945–946). Ezek közül néhány – esetenként erődített – településen figyelhetőek meg ún. strukturált depozitumok, vagyis olyan szándékosan eltemetett leletegyüttesek, melyek akár rituális célokat is szolgálhattak (HOFMANN & HUSTY, 2019, 946–948).

A kutatásban nincs teljes egyetértés azzal kapcsolatban, hogy a Münchshöfen-jelenség kialakulása milyen hatásoknak köszönhető. Az világosan látszik, hogy egy olyan helyi csoportról van szó, amely mind keleti, mind nyugati irányban erős kapcsolatrendszerrel rendelkezik. Ez megmutatkozik például a kerámiaanyagban, a strukturált depozitumok és a körároképítés szokásaiban (GLESER, 1995, 290–298). Azonban nem volt minden újításra nyitott ez a közösség, hiszen sem a keleten robbanásszerűen elterjedt réz- és aranytárgyak, sem az alpesi eredetű jáde nem jelenik meg ezen a területen (KLASSEN et al., 2012, 1281).

A Német Kutatási Alap (DFG¹) által finanszírozott projektünk célja egy ilyen leletekben gazdag, árokkal körbekerített lelőhely értelmezése, melyen keresztül jobban megérthetjük a Münchshöfen-kultúrát és annak környező területekkel való kapcsolatát. Fő célunk a lelőhely kapcsolati hálójának vizsgálata – mind

¹ Chronology, networks, society: the Münchshöfen culture at the enclosure site of Riedling, Lower Bavaria. A pályázat száma: 82751946.

az anyagi kultúra, mind a szokások tekintetében –, és a kronológiájának pontosabb meghatározása. Azt is tanulmányozzuk, hogy milyen szerepet játszott a lelőhely a szűkebb régióban; van-e a hasonló körárkos lelőhelyeknek bármilyen szerepe a településhierarchiában; és amennyiben létezik hierarchia, milyen stabil ez a szerep? Végso soron pedig a különböző régészeti és természettudományos vizsgálatok eredményeinek egymás mellé helyezésével a Münchshöfen-kultúra közép-európai szerepét értelmezzük, különös tekintettel a növekvő társadalmi rétegződéssel kapcsolatos kérdésekre, melyek gyakran felmerülnek e korszak tárgyalása során (HOFMANN, HUSTY & SZILÁGYI, 2018, 168–169).

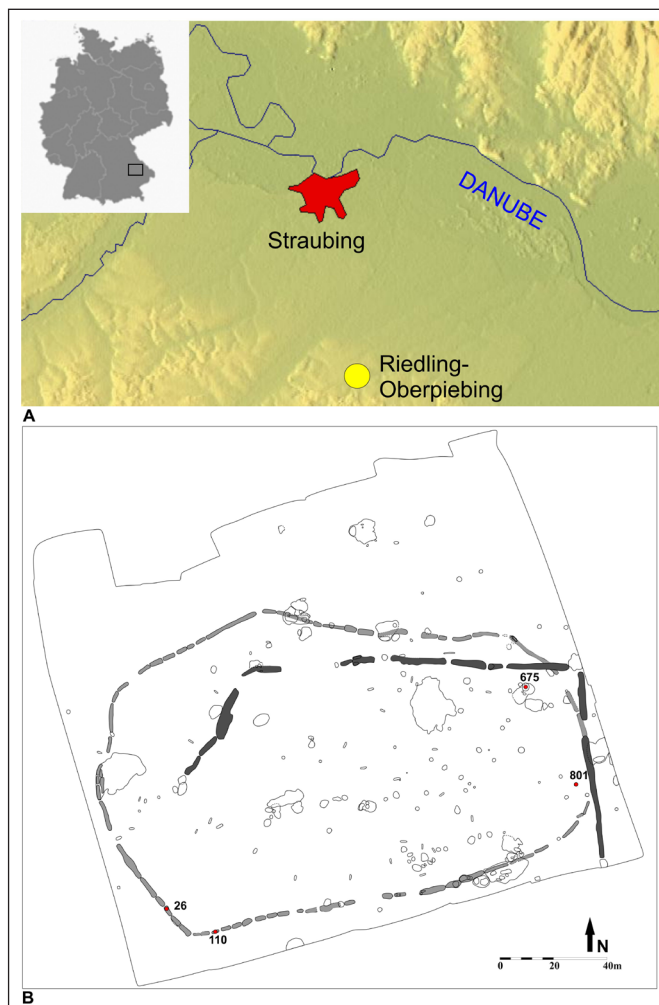
RIEDLING-OBERPIEBING

Esettanulmányunkban a Straubing (Alsó-Bajorország) mellett található Riedling lelőhelyét mutatjuk be. A lelőhely egy kis kiemelkedésen fekszik a Gäuboden és a Dombvidék találkozásánál egy patak mellett (HUSTY & MEIXNER, 2009; HUSTY, 2011). A feltárások agyagkitermelést megelőzően 2007 és 2012 között folytak. Ennek során két, egymást metsző árokrendszert és számos – jórészt ezeken belül elhelyezkedő – gödröt találtak (1. kép).

A kettő közül a kb. 180×110 m kiterjedésű, szabálytalan ovális alakú külső árok az idősebb, mely szokatlanul nagynak számít a kultúrában. Az árokrendszer szakaszokra bomlik, bár – figyelembe véve az eróziót, illetve a humuszolt felület mélységét – valószínűbbnek tűnik, hogy a neolitikum idején többé-kevésbé folytonos volt, csak nagyobb, bejáratként szolgáló megszakítások lehetnek rajta. A fiatalabb, kissé négyzetes árok egy körülbelül 150×160 m-es területet vesz körbe. Bár nem esett teljes egészében a feltárás területére, a geofizikai felmérésen jól kivehető a déli szakasz is. A településen 169 késő neolitikumra datált gödröt is feltártak, illetve valószínűleg további több tucat gödör tartozott ugyanebbe az időszakba, melyek azonban nem tartalmaztak biztosan keltezhető leletanyagot.

A leletanyag mennyisége – hasonlóan a lelőhely méreteihez – kimagasló a korszak eddig ismertté vált lelőhelyeihez képest. A kerámiatöredékek száma majdnem eléri a 45 000-et; az állatsontleletek száma is több tízezerre tehető; a patics- és tapasztástöredékek súlya meghaladja a 180 kg-ot; a pattintott kőeszközök száma is több százra becsülhető. A kerámiaanyag és az előzetes abszolút kormeghatározás alapján a lelőhely stilisztikailag a klasszikus és késői fázisba tartozik – nagyjából Kr. e. 4400–4000 között volt használatban.

A lelőhely az összetettségét, a leletanyag mennyiségét és jelentőségét tekintve kiemelkedik az eddig felfedezett és feldolgozott Münchshöfen-települések közül, így megismerése nemcsak helyi, hanem a régió túlnyúló jelentőségű. Mivel a lelőhely átfogó értelmezése még folyamatban van, jelen közlésben a számos vonatkozás közül mindössze egyet, a strukturált depozitumokat mutatjuk be részletesebben.

1. kép. Riedling helyzete Délkelet-Bajorországban (fent). A késő neolitikus település áttekintő térképe (lent). Az idősebb árokrendszert világosszürkével, a fiatalabb árokrendszert sötétszürkével, a tanulmányban tárgyalt objektumokat piros ponttal jelöltük

STRUKTURÁLT DEPOZITUMOK A RIEDLINGI LELŐHELYEN

Riedling nemcsak az árokrendszerek, a nagy méretű település és a leletanyag mennyisége, hanem az itt előforduló speciális leletegyüttesek nagy száma miatt is kiemelkedő. Az idősebb árokrendszer bizonyos részeiből és néhány gödörből tártak fel olyan nagy mennyiségű leletet tartalmazó együtteseket, melyek láthatóan egy alkalommal vagy nagyon rövid időn belül kerültek a földbe. Bár az ilyen leletegyüttesek pontos kategorizálása meglehetősen nehéz, előzetesen 25–30 együttest soroltunk a „szokatlan” kategóriába. Ezek az együttesek általában nagy mennyiségű törött kerámiából, állatsontokból, számos esetben emberi maradványokból álltak. Az alábbiakban négy példán keresztül mutatjuk be a Riedlingenben talált strukturált depozitumok jellegzetességeit, főként e lelettípus megjelenésének változatosságát.

Emberi maradványok és nagy mennyiségű kerámia a 26-os árokszakaszban

A 26-os objektum az idősebb árok nyugati szakaszán található, a délnyugati sarok közelében (1. kép lent). Hossza 4,2 m, szélessége 1,4–1,7 m, mélysége mindössze 40 cm. A hosszúkás árokszakas az északi felében egy kerámiatöredékekből álló réteg alatt további kerámia, illetve egy emberi csontváz került elő. A 2. kép A-val jelölt részén jól látszik a leletegyüttes szerkezete bontás közben. A leletek közé faszén és kevés égett agyag/patics is keveredett. A kerámiatöredékek összsúlya több, mint 71 kg, darabszáma 1773, mely összesen maximum 1152 edényhez tartozott. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy viszonylag sok összetartozó töredék került itt a földbe – arányaiban több, mint a lelőhelyen általában. Az ide kerülő kerámianyag tehát alapvetően jobb, kevésbé töredékes állapotban volt, mint a lelőhely objektumainak túlnyomó részében. Azonban a diagnosztikus (formailag meghatározható és/vagy díszített) töredékek aránya alacsonyabb, mint ahogy azt a kisebb mértékű töredezettségből várhatnánk. Ennek oka az, hogy az együttesbe többek között számos nagy méretű, ám formailag nem meghatározható edény összetartozó alj- és oldaltöredékei kerültek. A meghatározható edények között vannak klasszikus Münchshöfen-formák (2. kép B/6–9), illetve olyan ritkaságok, melyek a telepen nem, vagy nagyon kevés esetben fordulnak elő. Ilyen a kis méretű vállas pohár, egy rövid nyakú gömbös edény, és egy harang alakú csőtalp (2. kép B/3–5). Ez utóbbi a település későbbi fázisában gyakoribbá válik. Fontos megemlíteni a két miniatűr edénytöredéket is, hasonló edények szintén elvéve kerültek elő a telepen (2. kép B/1–2).

2. kép. A.: a 26. árokszakas bontási fázisai (fénykép: ArcTron); B.: válogatás a 26. árokszakas kerámianyagából

Száttört edények a 110-es árokszakasban

A 110-es objektum egy rövid, 2,5 m hosszú, 0,9 m széles és mindössze 20 cm mély árokszakas a régebbi árok déli részén, annak délnyugati sarkánál. Az árokszakas alján egy rétegben nagy mennyiségű kerámia, illetve kevés állatsont és patics koncentrált (3. kép A). Összesen 901 kerámiatöredék került innen elő, melyek maximum 454 edényhez tartozhattak, összsúlyuk majdnem eléri a 27 kg-ot. A töredezettség mértéke az előző példához hasonlóan itt is alacsonyabb volt a lelőhely átlagához képest, a fotókon jól láthatóak a nagy méretű edénydarabok az árokszakas alján.

3. kép. A.: a 110. árokszakas (fénykép: ArcTron); B.: válogatás a 110. árokszakas kerámianyagából

Formájukat és díszítésüket tekintve jól illeszkednek a klasszikus Münchshöfen-edénykészletbe: tölséres nyakú edények, megvastagodó peremű tálak és díszített vállas edények egyaránt megtalálhatóak ebben a leletgyűttesben (pl. 3. kép B/4–7). Előkerült néhány ritka edénytípus is: például egy rövid nyakú, félgömbös testű tál; egy nyomtömbös testű, szűkülő nyakú korsó; valamint egy füles tálforma (pl. 3. kép B/1–3). Ez utóbbinak további töredékei kerültek elő a szomszédos 109-es árokszakas hasonló leletkoncentrációjából.

Emberi koponyák és összetört díszkerámia a 675-ös gödörben

A 675-ös objektum kör alakú, egyenes oldalú, lapos aljú gödör, mely egy kisebb gödörkomplexum része. Átmérője 2,8–3 m, mélysége 1,3 m. Ezek a méretek némileg nagyobbak, mint a lelőhely kerek gödrei általában. A gödör alján vékony fekete szenes réteg látható, néhány centivel feljebb a betöltésben nagy mennyiségű kerámia és patics, három emberi koponya, valamint más emberi csontok, állatcsont, átlukasztott csonteszköz, továbbá egyéb leletek koncentráltak. Jól látható a leletek elrendeződése a bontás során készült fotókon (4. kép A). A kerámiatöredékek száma összesen 1280 db, melyek maximum 1219 edényhez tartoztak. A kerámialeletek összsúlya meghaladja a 25 kg-ot.

4. kép. A.: a 675. gödör különböző bontási fázisai (fénykép: ArcTron); B.: válogatás a 675. gödör kerámianyagából

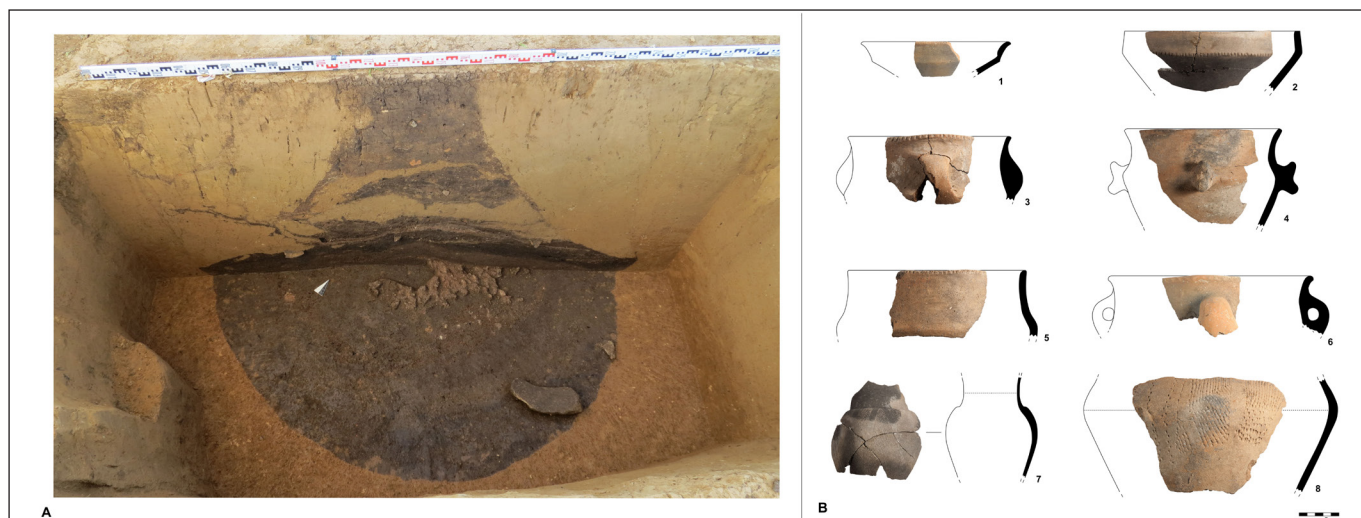
A gödörből előkerült kerámiaegyüttes jellegzetességei közé tartozik a nagyfokú töredezettség. A leletanyag leginkább apró töredékekből állt, ezért viszonylag kevés edénytípus határozható meg. A díszített töredékek aránya kimagasló, az összes töredéknek majdnem 10%-a tűzdelt barázdás díszítéssel ellátott (4.

kép B). A kerámiához hasonlóan nagy mennyiségben került elő patics, a 381 töredék összszúlya meghaladta a 13,5 kg-ot. Érdekesség, hogy ennek az egyharmada valószínűleg épülethez tartozó patics volt.

Őrlőkövek, kerámiatöredékek és égetés nyomai a 801-es gödörben

A 801-es objektum egy kissé szabálytalan kerek gödör a település délkeleti részén, az árok belső oldalán, attól néhány méter távolságra. A gödör átmérője 1,3 m, ezáltal nagyobbak számít a hasonló gödrök méreténél. Az 1,6 m mélység azonban jócskán eltér az általában előforduló 0,3–0,6 m-től. A gödör alján talált leletkoncentráció kerámiából, égett betöltésből, kevés állatsontból és paticsból, illetve őrlőkő-töredékekből állt (5. kép A). A kerámia mennyisége (193 edényhez tartozó 240 töredék, összszúly 5,8 kg) ugyan nem kiemelkedően sok, de így is jóval meghaladja a hasonló gödrökben találtakat. Az edényformák a klasszikus Münchshöfen-időszak edénykészletébe tartoznak: tölcséres nyakú fazekak, megvastagodó peremű tálak, vállas edények és S-profilú tálak kerültek elő (5. kép B). Az egyéb töredékek között viszonylag sok a finom kerámia. Az állatsontok és a patics mennyisége kevésnek vagy átlagosnak mondható, az őrlőkövek viszont kiugró számban kerültek be a leletegyüttesbe.

5. kép. A.: a 801. gödör (fénykép: ArcTron); B.: válogatás a 801. gödör kerámiaanyagából

VANNAK-E SZABÁLYAI A DEPONÁLÁSNAK A RIEDLINGI LELŐHELYEN? A STRUKTURÁLT DEPOZITUMOK ISMÉTLŐDŐ JELLEGZETESSÉGEI

A bemutatott példákon keresztül jól látható az a kettősség, ami a strukturált depozitumokat jellemzi.

Egyrésztől nagyfokú formai hasonlóság tapasztalható. Ezek az együttesek nagyon rövid idő alatt kerültek a földre, melyet egy kompakt, leletekkel teli réteg vagy halom jelez az objektumok alján, netán alsó harmadában. Ebből arra következtethetünk, hogy a deponálás egyszeri, tudatos esemény volt. A helyszínválasztás szintén tudatos: a leletkoncentrációk a legtöbb esetben az idősebb árok egyes szakaszaiból vagy kerek, mély gödrökből kerültek elő. Az is nyilvánvaló, hogy a leletek mennyisége jóval nagyobb az általános településobjektumokhoz képest. Mindegyik itt bemutatott példában kiemelt szerepet játszott a kerámia. A tárgyak kiválasztásában egyértelmű tudatosság fedezhető fel, amit a ritkább kerámiaformák, az eltérő összetételi mintázatok jeleznek. A depókban megjelenő kerámiaformák és -díszítések közül néhány a település későbbi fázisában válik gyakoribbá, így ezek feltűnését újdonságok bemutatásának tekinthetjük. Más, a korszakra jellemző innovációk – réz, arany, jada – azonban nem jelennek meg sem itt, sem a kultúra egyéb lelőhelyein.

Másrészt viszont jelentős különbségek is látszanak. A leletegyüttesek összetétele számottevően eltérhet egymástól mind a lelettípusok, mind az állapot tekintetében. Nem minden esetben tűnnek fel emberi maradványok az együttesekben; az állatsont, a patics és a kő leletanyag óriási változatosságot mutat. Ugyanígy

a kerámiaanyag tekintetében is a sokféleség a jellemző. Ezekben az objektumokban gyakran fordulnak elő ritka formák; többször magasabb a finom, díszített kerámia aránya, mint az átlagos telepobjektumokban; és a töredezettség szintje is sokszor jobb állapotú edényekre enged következtetni. Azonban ezek a szabályszerűségek nem tekinthetők kizárólagosnak, minden esetben érvényesnek. Néha több hangsúlyt helyeztek különleges formákra vagy kiváló minőségű darabokra, míg máskor a lényeg inkább a mennyiségen volt. Néhány edény majdnem teljes egészében vagy a helyszínen széttörve került a földbe. Más esetekben fontosnak bizonyult, hogy minél több edény legyen az együttesben még akkor is, ha csak kis töredékek kerültek a földbe.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

Általánosságban jól látható – még ezen a néhány kiragadott példán keresztül is –, hogy a strukturált depozitumok fontos megjelenési formái voltak az anyagi javak fogyasztásának és az innovációk rituális bemutatásának. A kerámia szerepe ezeken az eseményeken központi. Ezek során nagy mennyiségű ritka vagy különleges formájú, aprólékos díszítéssel ellátott, jó minőségű edényt törtek szét, és helyeztek a földbe a mindennapi tárolásra, vagy ételkészítésre használt edénykészlet darabjaival együtt. A lebomló, szerves anyagból készült edényekhez hasonlóan a kerámiaedények tartalma is elveszett, az azokban tárolt ételről és italról nincsenek információink. Ezek együtt viszont fontos képet adhatnának a közösség termelési feleslegéről. Elképzelhető, hogy az étel és ital gondosan kiválasztott edényekben való felszolgálása a riedlingi lelőhelyen összegyűlő nagyobb csoportok számára társadalmi szempontból ugyanolyan értékes, fontos cselekmény volt, mint más, ezáltal egyidős kultúrákban a presztízstárgyak, például a fémek deponálása.

A leletanyag részletes feldolgozása folytatódik például az edényekben található szerves anyagok vizsgálatával és a depozitumok többi összetevőinek összehasonlításával. Reméljük, hogy tágabb kulturális összefüggésbe helyezhetjük majd a deponálás szokását is.

A Münchshöfen-jelenség ugyanis meglehetősen erős keleti kapcsolatokkal rendelkezik, számos jelenség köti Közép-Európa keleti részéhez, így a Kárpát-medence nyugati feléhez is. Ezt a kapcsolatrendszer újabbban „késő lengyeli interakciós zóna” néven jegyzi a kutatásban, melynek legnyugatibb része Bajorország délkeleti területe, legkeletibb része pedig a Kárpát-medence (CZERNIAK & PYZEL, 2016, 111; JEUNESSE, 2019, 122–125). Ennek – és ezen belül a Dunántúl kora és középső rézkorának, továbbá új társadalmi megjelenési formáinak – a megértéséhez szükség van tehát a bajorországi késő neolitikum ismeretére, valamint tágabb kontextusba helyezésére is.

BIBLIOGRÁFIA

Biermann, E. (1997). *Großgartach und Oberlauterbach. Interregionale Beziehungen im süddeutschen Mittelneolithikum*. Archäologische Berichte 8. Bonn: Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte; Habelt.

Chapman, J. (2013). From Varna to Brittany via Csőszhalom – Was there a »Varna Effect«? In A. Anders, G. Kulcsár, with G. Kalla, V. Kiss & G. V. Szabó (eds.), *Moments in Time. Papers presented to Pál Raczky on his 60th birthday* (pp. 323–335). Budapest.

Czerniak, L. & Pyzel, J. (2016). Being at home in the Early Chalcolithic. The longhouse phenomenon in the Brześć Kujawski Culture in the Polish Lowlands. *Open Archaeology* 2, 97–114. <https://doi.org/10.1515/opar-2016-0007>

Eibl, F. (2011). Die Bayerische Gruppe der Stichbandkeramik und die Gruppe Oberlauterbach – zum Stand der Forschung. *Fines Transire* 20, 79–100.

Ganslmeier, R. (2009). Lost villages: Wallerdorf – ein Weilerhof der Münchshöfener Kultur. Bemerkungen zu terrestrischen Siedlungen der frühen Kupferzeit. In L. Husty, M. Rind & K. Schmotz (eds.), *Zwischen Münchshöfen und Windberg. Gedenkschrift für Karl Böhm* (pp. 109–130). Rahden: Leidorf.

Gleser, R. (1995). *Die Epi-Rössener Gruppen in Südwestdeutschland. Untersuchungen zur Chronologie, stilistischen Entwicklung und kulturellen Einordnung*. Bonn: Habelt.

Gleser, R. (2016). Neue Überlegungen zur Chronologie der postbandkeramischen Kulturphänomene in Mitteleuropa. In J. Kovárník et al. (eds.), *Centenary of Palliardi's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014)* (pp. 107–116). Hradec Králové – Ústí nad Orlicí: University of Hradec Králové, Philosophical Faculty.

Hofmann, D. & Gleser, R. (2019). The fifth millennium: The emergence of cultural diversity in central European prehistory. In D. Hofmann & R. Gleser (eds.), *Contacts, Boundaries and Innovation in the Fifth Millennium. Exploring developed Neolithic societies in central Europe and beyond* (pp. 13–42). Leiden: Sidestone Press.

Hofmann, D. & Husty, L. (2019). Enclosures, structured deposits and selective innovations: Riedling and the role of the South Bavarian Münchshöfen Culture in the new networks of the Late Neolithic. In J. Müller, M. Hinz & M. Wunderlich (eds.), *Megaliths – Societies – Landscapes. Early Monumentality and Social Differentiation in Neolithic Europe. Volume 3. Proceedings of the international conference »Megaliths – Societies – Landscapes. Early Monumentality and Social Differentiation in Neolithic Europe« (16th–20th June 2015) in Kiel* (pp. 939–956). Bonn: Habelt.

Hofmann, D., Husty, L. & Szilágyi, M. (2018). Chronologie, Vernetzungen, Sozialstrukturen: Das Erdwerk von Riedling, Niederbayern, und seine Rolle im Jungneolithikum Mitteleuropas. In F. Nikulka, D. Hofmann & R. Schumann (eds.), *Menschen – Dinge – Orte. Aktuelle Forschungen des Instituts für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg* (pp. 163–170). Hamburg: Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie, Universität Hamburg.

Husty, L. (2011). Südostbayern in der zweiten Hälfte des 5. Jahrtausends v. Chr. – Forschungsfortschritte der letzten 20 Jahre. *Fines Transire* 20, 129–147.

Husty, L. & Meixner, G. (2009). Ein neues Münchshöfener Grabenwerk in Riedling, Gde. Oberschneiding, Lkr. Straubing-Bogen. Erster Vorbericht zu den archäologischen Grabungen des Jahres 2007. In K. Schmotz (ed.), *Vorträge des 27. Niederbayerischen Archäologentages* (pp. 29–63). Rahden: Leidorf.

Jeunesse, C. (2019). The fifth millennium BC in central Europe. Minor changes, structural continuity: a period of cultural stability. In D. Hofmann & R. Gleser (eds.), *Contacts, Boundaries & Innovation in the Fifth Millennium. Exploring developed Neolithic societies in central Europe and beyond* (pp. 105–128). Leiden: Sidestone Press.

Klassen, L. (2004). *Jade und Kupfer. Untersuchungen zum Neolithisierungsprozess im westlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Kulturentwicklung Europas 5500–3500 BC*. Århus: Jutland Archaeological Society – Moesgård Museum.

Klassen, L., Cassen, S. & Pétrequin, P. (2012). Alpine axes and early metallurgy. In P. Pétrequin, S. Cassen, M. Errera, L. Klassen, A. Sheridan et al. (eds.), *Jade – Grandes haches alpines du Néolithique européen. Ve et IVe millénaires av. J.–C.* (pp. 1280–1309). Les Cahiers de la MSHE Ledoux 17, Série Dynamiques Territoriales 6. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté and Centre de Recherche archéologique de la Vallée de l'Ain.

- Lichardus, J. (1991). Die Kupferzeit als historische Epoche. Versuch einer Deutung. In J. Lichardus, with R. Echt (ed.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Teil 2.* (pp. 763–800). Bonn: Habelt.
- Meixner, D. (2009). Ausnahme oder Regel – Zum Phänomen der Münchshöfener Bestattungen. In K. Schmotz (ed.), *Vorträge des 27. Niederbayerischen Archäologentages* (pp. 91–144). Rahden: Leidorf.
- Meixner, D. (2016). Fossae sub muris tectae – Neolithische Hausgrundrisse unter einer römischen villa rustica bei Gaimersheim, Lkr. Eichstätt (Oberbayern). In J. Pechtl, T. Link & L. Husty (eds.), *Neue Materialien des Bayerischen Neolithikums. Tagung im Kloster Windberg vom 21. bis 23. November 2014* (pp. 87–97). Würzburg: Würzburg University Press. <https://doi.org/10.25972/WUP-978-3-95826-045-0>
- Meixner, D. (2017). Alles „klassisch“? Überlegungen zur inneren Chronologie der frühjungneolithischen Münchshöfener Kultur. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 82, 7–56.
- Mottes, E., Nicolis, F. & Schlichtherle, H. (2002). Kulturelle Beziehungen zwischen den Regionen nördlich und südlich der Zentralalpen während des Neolithikums und der Kupferzeit. In G. Schnekenburger (ed.), *Über die Alpen. Menschen – Wege – Waren* (pp. 119–135). Stuttgart: Theiss.
- Pavúk, J. (2000). Das Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit. *Slovenská Archeológia* 48 (1), 1–23.
- Riedhammer, K. (2016). Zwischen Großgartach, Stichbandkeramik und Mährisch Bernalter Keramik. In J. Kovárník et al. (eds.), *Centenary of Palliardi's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014)* (pp. 127–148). Hradec Králové – Ústí nad Orlicí: University of Hradec Králové, Philosophical Faculty.
- Sraka, M. (2012). 14C calendar chronologies and cultural sequences in 5th millennium BC in Slovenia and neighbouring regions. *Documenta Praehistorica* 39, 349–376. <https://doi.org/10.4312/dp.39.26>
- Süss, L. (1976). Zur Münchshöfener Gruppe in Bayern. In H. Schwabedissen (ed.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil Vb Westliches Mitteleuropa* (pp. 1–121). Köln: Böhlau.
- Zápotocký, M. (2016). Jordanovská kultura na východě Čech. Die Jordanów-Kultur im Osten Böhmens. *Památky Archeologické* 107, 5–49.